

ЎҚУВЧИЛАРДА ТАНҚИДИЙ ФИКРЛАШНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ВА МЕТОДИК АСОСЛАРИ.

Эгамберган Худойназаров Мадрахимович

Урганч давлат университети “Бошланғич таълим методикаси” кафедраси
доценти,

Бекметова Зебо Зохиридун кизи

Урганч давлат университети “Таълим назарияси ва методикаси” (бошланғич
таълим) мутахассислиги магистри.

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада ўқувчиларда танқидий фикрлашни ривожлантиришнинг педагогик ва методик асослари ва унинг назарий таҳлили масалаларига мурожаат қилинган. Хулоса қисмида муаллифнинг якуний мулоҳазалари келтирилган.

Калит сўзлар: танқидий фикрлаш, эвристик метод, тизимли таҳлил, танқидий фикрлаш шартлари, танқидий фикрлаш мезонлари, шахсий фазилятлар.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются педагогические и методические основы развития критического мышления у учащихся и вопросы его теоретического анализа. В заключительной части приводятся заключительные соображения автора.

Ключевые слова: критическое мышление, эвристический метод, системный анализ, критические суждения, условия работы, критерии критического мышления, личностные качества.

ABSTRACT

This article addresses the pedagogical and methodological foundations of the development of critical thinking in students and issues of its theoretical analysis. In the summary part, the author's final considerations are presented.

Keywords: critical thinking, heuristic method, systematic analysis, critical thoughtssh conditions, criteria for critical thinking, personal qualities.

КИРИШ

Бизга маълумки, таълимда, айнибса бошланғич синф ўқувчиларида компетенциявий ёндашувга асосланган Давлат таълим стандартларига мос

билим, кўникма, малака ва компетенцияларни ҳосил қилиш, жумладан мантиқий ва танқидий фикрлашни ривожлантиришда дарслар ва синфдан ташқари ишлар муҳим ўрин эгаллайди [1].

Фикрлаш ўқувчиларнинг ўқув фаолияти учун муҳим жараён ҳисобланади. Бу топшириқлар ечиш, мулоқот жараёнида, нутқдан кенг фойдаланиш имконини беради. Фикрлаш объектив оламнинг миқдорий муносабатлари ва фазовий шакллариининг инсон онгида билвосита акс этиш жараёнини; шахснинг умумлашган ва дунёни билвосита акс эттирилганлигини тавсифловчи ўрганиш фаолиятидир. Мантиқий фикрлаш назария ва амалиётни, фикрлашнинг конвергент ва дивергент турларини уйғунлаштиради ҳамда ўзига хос топқирлик билан тавсифланади [2].

Бошланғич мактаб ёшида ўқувчиларда тафаккурнинг ривожланиши алоҳида муҳим ўрин тутди. Таълимнинг бошланиши билан тафаккур боланинг ақлий ривожланишининг марказига ўтади ва унинг таъсири остида интеллектуаллашган ва ўзбошимчалик хусусиятига эга бўлган бошқа психик функциялар тизимида ҳал қилувчи рол ўйнайди.

Бошланғич мактаб ёшидаги болаларда танқидий фикрлашни ривожлантиришнинг педагогик шартлари, биринчи навбатда, турли замонавий воситалар ва усуллардан фойдаланишдир. Шунга қарамай, кўпчилик ўқитувчилар анъанавий дастурлар бўйича ишлаётганлигини ҳисобга олсак, мантиқий тафаккурни, ақлий операцияларни ривожлантиришга қаратилган услубий материалларда бунга эҳтиёж каттадир.

Энди бир нечта методларни кўриб чиқамиз: "Ақлий ҳужум" - нафақат кичик ёшдаги ўқувчиларни фаоллаштиришга имкон беради ва муаммони ҳал қилишга ёрдам беради, балки ностандарт фикрлашни ҳам шакллантирувчи методдир [3].

Фойдаланиш мақсади:

- Болаларнинг мавзу бўйича нимани билишини аниқлаш;
- мавзу бўйича ғоялар, тахминларни эскиз қилиш;
- мавжуд билимларни фаоллаштириш.

Ушбу метод болани тўғри ва нотўғри жавоблар эканлиги муҳиммаслигида. Ўқувчилар қийин вазиятдан чиқиш йўлини топишга ёрдам берадиган ҳар қандай фикрни билдиришлари мумкин.

"Ақлий ҳужум" пайтида ишлаш тўғри бўлиши учун бир қатор қоидалардан фойдаланиш яхшироқдир:

- фикрлаш ва фикр билдириш учун 2-3 дақиқа вақт ажратилади;

- баёнотни дарҳол танқид қилиш ва баҳолаш мумкин эмас;
- барча жавоблар доскага ёзилади;
- доскада ёзилган маълумотлар таҳлил қилинади;
- энг мақбул эчимлар биргаликда танланади.

"Ғоялар, тушунчалар, номлар савати ..." - ўқувчиларнинг маълум бир мавзу бўйича билганлари ҳақида тўғридан-тўғри савол берилади. Биринчидан, ҳар бир ўқувчи маълум бир муаммо ҳақида билган ҳамма нарсани эслаб қолади ва дафтарга ёзади (қатъий индивидуал иш, давомийлиги 1-2 дақиқа).

МЕТОДОЛОГИЯ

Кейин жуфтлик ёки гуруҳларда маълумотлар алмашинуви амалга оширилади. Ўқувчилар маълум билимларини бир-бирлари билан алмашадилар (гуруҳда ишлаш). Муҳокама учун вақт 3 дақиқадан ошмайди. Ушбу мунозарани ташкил қилишганда, масалан, ўқувчилар мавжуд ғоялар нима билан мос келганлигини, қайси бири ҳақида келишмовчиликлар пайдо бўлганлигини аниқлашлари керак. Бундан ташқари, айланадаги ҳар бир гуруҳ илгари айтилганларни такрорламасдан, битта маълумот ёки фактни номлайди (ғоялар рўйхати тузилади).

Битта ўқувчи барча маълумотларни қисқача, тезислар шаклида, ғоялар "саватига" (шарҳларсиз) ёзиб қўяди, ҳатто улар хато бўлса ҳам. Дарс мавзусига оид фактлар, фикрлар, номлар, муаммолар, тушунчалар ғоялар саватчасига "ташланиши" мумкин. Бундан ташқари, дарс жараёнида боланинг онгида тарқоқ бўлган бу фактлар ёки фикрлар, муаммолар ёки тушунчалар мантиқий занжирда боғланиши мумкин. Кейинчалик барча хатолар тузатилади, чунки янги маълумотлар ўзлаштирилади.

"Тўғри - нотўғри баёнотлар" - болалар "тўғри" баёнотларни ўз тажрибалари ёки оддийгина тахминлар асосида танлайдилар. Янги мавзунини ўрганиш учун кайфият пайдо бўлади, асосий фикрлар таъкидланади. Кейинги дарслардан бирида биз ушбу методга қайтамыз, қайси гаплар тўғри эканлигини билиб оламиз.

"Саволлар билан тахмин қилиш". Матнни қисмларга бўлиб ўқиш ва очиқ саволлар бериш: кейинги белгилар билан нима бўлади? Нима учун шундай деб ўйлайсиз? Қаҳрамонлар қандай кўринишга эга эди? Кейинги воқеаларни тасвирлаб беринг ва ҳоказо.

Саволлар таксономияси: содда, аниқловчи (Сиз шундай деб ўйлайсизми? Яъни сиз айтдингизми?), тушунтирувчи (Нима учун?), ижодий (сўроқда "бўларди" зарраси бор, конвенсия элементлари, тахмин, прогноз), баҳоловчи.

(айрим ҳодиса, ҳодисалар, фактларни баҳолаш мезонларини аниқлаштириш) амалий (қаҳрамоннинг ўрнида нима қилган бўлардингиз? Оддий ҳаётда қаерда?)

"Тўхтаб ўқиш" - бу стратегия ўқиш дарсларига жуда мос келади. Бундан ташқари, дардан ташқари машғулотларда ҳам қўлланилади. Уни амалга ошириш учун материал ҳикоя матнидир. Дарс бошида талабалар матн номига қараб ишда нима муҳокама қилинишини аниқлайдилар. Дарснинг асосий қисмида матн қисмларга бўлинган ҳолда ўқилади. Ҳар бир парчани ўқиб чиққандан сўнг, ўқувчилар сюжетнинг кейинги ривожланиши ҳақида тахмин қиладилар.

Ташкил қилувчининг вазифаси: матнда тўхташ учун мақбул жойларни топиш. Ушбу стратегия ўқувчиларга бошқа одамнинг нуқтаи назарига эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлишга ёрдам беради ва агар у этарли даражада асосланмаган ёки далиллар асоссиз бўлса, хотиржамлик билан ўз нуқтаи назарини рад этади.

"Балиқ скелети". Бош - мавзунинг саволи, юқори суяклар - мавзунинг асосий тушунчалари, пастки суяклар - тушунчанинг моҳияти, қуйруқ - саволга жавоб. Ёзувлар моҳиятни акс эттирувчи калит сўзлар ёки иборалар билан қисқа бўлиши керак.

"Зигзаг"

1-босқич - ўқувчилар гуруҳларга бўлинади, гуруҳларда қанча гуруҳ бўлса, шунча ҳисоблаб чиқилади.

2-босқич - улар мутахассислар гуруҳларига ўтирадилар, рақамлар бўйича, ҳар бир гуруҳ маълум бир топшириқ олади, улар гуруҳда ўрганадилар, асосий диаграммаларни тузадилар.

3-босқич - улар ўз гуруҳларига қайтадилар, навбатма-навбат янги материални айтиб беришади.

"Икки қисмли кундалик". Кундалик икки қисмдан иборат: тирноқ ва фикрлар, ҳис-туйғулар, уюшмалар. Янги матнни ўқиётганда, сизни ўйлашга мажбур қилган, ҳар қандай ҳис-туйғуларни, ҳис-туйғуларни келтириб чиқарадиган иқтибосларга эътибор қаратилади. Кундалик ёзувлари амалга оширилади.

Сўроқ - матнни жуфт бўлиб бир қисмда ўқиш. Болалар билан ролларни ўзгартиринг. Ўқувчилар ўқиганлари ҳақида бир-бирларига саволлар беришади. Саволлар ёзиб олинади. Энг яхши саволлар синфдаги ўқувчиларга берилади.

"Ишонасизми..." Синф икки жамоага бўлинади. Биринчи жамоа хаёлий фаразлар қилади, иккинчиси эса уларни таҳлил қилади.

“Мантикий занжир” – матндан сўнг ўқувчиларга воқеаларни мантикий кетма-кетликда қуриш топширилади. Ушбу стратегия матнларни қайта ҳикоя қилишда ёрдам беради.

“Махсус шеър” оддий шеър эмас, балки маълум қоидалар асосида ёзилган шеърдир. Ҳар бир сатрда шеърда акс этиши керак бўлган сўзлар тўплами мавжуд.

1-қатор - от шаклида ифодаланган калит сўз, тушунча, синхронлаш мавзуси олиб ташланган сарлавҳа.

2-қатор - иккита сифатдош.

3-қатор - учта феъл.

4-қатор - маълум бир маънони англатувчи ибора.

5-қатор - хулоса, хулоса, битта сўз, от.

Қўлланилиши:

1. Махсус шеър ёзиш қоидалари тушунтирилган.
2. Мисол тариқасида бир нечта синхронлашлар келтирилган.
3. Махсус шеър мавзуси вақти айтилади.
4. Ушбу турдаги ишларни бажариш вақти белгиланади.
5. Махсус шеър тайёрланиш вариантларини текшириш

“Кластер” - бу маълум бир мавзуга сингдирилганда (ўқитувчининг ҳикоясини тинглаш, ўқув матнини ўқиш, иншо ёзишга тайёргарлик, ва бошқалар.). Кластер фикрлашнинг чизиқли бўлмаган шаклининг аксидир. Баъзан бу усул "визуал аклий ҳужум" деб аташ мумкин.

Қўлланилиши:

1-босқич - бўш варақ (доска) ўртасига ғоя, мавзунинг "юраги" бўлган таянч сўз ёки ибора ёзилади.

2-босқич - талабалар ушбу мавзу бўйича элаган барча нарсаларни ёзадилар. Натижада, сўзлар ёки иборалар атрофга "тарқалиб", маълум бир мавзуга мос келадиган ғоялар, фактлар, тасвирларни ифодалайди ("тартибсизлик" модели).

3-босқич - тизимлаштириш амалга оширилади. Хаотик ёзувлар таркибнинг қайси томонида у ёки бу қайд этилган тушунчани, фактни акс эттиришига қараб гуруҳларга бирлаштирилади.

4-босқич - ёзаётганда пайдо бўлган сўзлар асосий тушунча билан тўғри чизиқлар билан боғланади. Ҳар бир "сунъий йўлдош" ўз навбатида "сунъий йўлдошларга" эга бўлиб, янги мантикий алоқалар ўрнатилади. Натижада

бизнинг фикрларимизни график тарзда акс эттирувчи, ушбу мавзунинг ахборот майдонини белгилайдиган тизим курилади.

Асосий шартлар.

Ўқувчилар доскада ёзилган таянч сўзлардан фойдаланиб, материални тинглаб, уларни маълум кетма-кетликда тақсимлашлари, сўнгра тушуниш босқичида дарслик параграфини ўқиш орқали ўз таклифларининг тасдиғини топишлари керак.

"Юпқа" ва "қалин" саволлар жадвали.

Мазмунни тушуниш босқичида техника ўқиш, тинглаш жараёнида саволларни фаол равишда тузатишга хизмат қилади; акс эттиришда - ўтмишни тушунишни намоёни қилиш.

"Юпқа" ва "қалин" саволлар жадвали қуйидагича кўринади: чап томонда - оддий "нозик" саволлар, ўнг томонда - мураккаброқ батафсил жавобни талаб қиладиган саволлар.

Дарсда жадваллардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Масалалар устида иш бир неча босқичда олиб борилади.

1-босқич - ўқувчилар жадвалга мувофиқ саволлар беришни ўрганадилар, ҳар бир саволнинг давомини жадвалга ёзадилар. Биринчидан, йигитларнинг ўзлари "нозик", кейин "қалин" саволларни беришади.

2-босқич - ўқувчилар матн бўйича саволларни ёзишни ўрганадилар: биринчи навбатда - "нозик", кейин эса "қалин".

3-босқич - матн билан ишлашда, ҳар бир қисм учун болалар жадвалнинг ҳар бир устунига биттадан савол ёзадилар, ўқиб бўлгач, ўртоқларидан сўрашади. Болалар саволларни ёзишга вақт топишлари учун ўтказувчи ўқиш пайтида танаффус қилади.

ТАҲЛИЛ

Танқидий фикрлашни ривожлантириш технологиясининг афзалликлари Танқидий фикрлаш технологияси мулоқот нуқтаи назаридан ҳам, ўқув жараёнида туғилган билимларни куриш нуқтаи назаридан ҳам тенг шерикликни ўз ичига олади. Танқидий фикрлаш технологияси режимида ишлаган ҳолда, ўқитувчи асосий маълумот субъект манбаи бўлишни тўхтатади ва технология усулларидан фойдаланган ҳолда ўрганишни ҳамкорликдаги ва қизиқарли қидирувга айлантиради.

Бошланғич мактаб дарсларида танқидий фикрлаш технологиясидан фойдаланиш бизга кичик ёшдаги ўқувчиларнинг когнитив фаоллик даражасини

оширишга имкон беради, бу эса ижтимоий муваффақиятни шакллантиришга ёрдам беради.

Бошланғич мактабда танқидий фикрлаш технологиясини қўллаш бўйича фаолиятнинг катта соҳаси - бу атрофимиздаги олам дарслари, адабий ўқиш, математика, рус тили, шунингдек, технология, муסיқа ва мактаб дарсларида муваффақиятли қўллаш мумкин.

"Танқидий фикрлаш" технологиясидан фойдаланган ҳолда мен томонидан қурилган ва ўтказилаётган дарслар болаларни ўзларига савол беришга ўргатади, бу эса уларни ўқув жараёнининг фаол иштирокчисига айлантиради. Ўқитувчи ва ўқувчиларнинг роллари ўзгарди, ўқувчилар синфда пассив ўтирмайдилар, лекин асосий белгилар: улар ўйлайди, эслайди, баҳам кўради, фикр юритади, ўқийди, ёзади, муҳокама қилади. Ўқитувчининг роли асосан мувофиқлаштирувчидир! Болаларда танқидий фикрлашни шакллантириш, уларни жавобга "қўлидан" олиб келмаслик, пайдо бўлган саволларга тайёр жавобларни бермаслик, болаларни аста-секин муаммоларни ечишга ўргатиш, саволлар бериш ва уларга жавоб олиш йўллари топиши керак. Биз ҳам болалар билан ўрганамиз, болалардан ўрганаман.

Танқидий фикрлаш технологияси ўқувчиларга қуйидагиларни беради:

- 1) ахборотни идрок этиш самарадорлигини ошириш;
- 2) ўрганилаётган материалга ҳам, ўқув жараёнининг ўзига ҳам қизиқишни ошириш;
- 3) танқидий фикрлаш қобилияти;
- 4) ўз таълими учун масъулиятни ўз зиммасига олиш қобилияти;
- 5) бошқалар билан ҳамкорликда ишлаш қобилияти;
- 6) ўқувчиларнинг таълим сифатини ошириш;
- 7) умр бўйи ўрганадиган шахс бўлиш истаги ва қобилияти.

Танқидий фикрлаш технологияси ўқитувчига қуйидагиларни беради:

- 1) синфда очиклик ва масъулиятли ҳамкорлик муҳитини яратиш қобилияти;
 - 2) таълим жараёнида танқидий фикрлаш ва мустақилликни ривожлантиришга ёрдам берадиган таълим модели ва самарали усуллар тизимидан фойдаланиш қобилияти;
 - 3) ўз фаолиятини малакали таҳлил қила оладиган амалиётчи бўлиш;
 - 4) бошқа ўқитувчилар учун қимматли касбий маълумотлар манбаи бўлиш.
- Ушбу технологияда ишлашда дуч келадиган қийинчиликлар.

НАТИЖА

Ушбу технология бўйича дарсни синф-дарс тизими доирасида (бошқалари каби) тўлиқ амалга ошириш жуда қийин. Иложи бўлса, дарсни икки баравар оширган маъқул.

Ҳамма болалар ҳам катта ҳажмдаги ахборот билан ишлай олмайди. Ҳамма ҳам бир хил ўқиш техникасига эга эмас, ҳамма ҳам синхрон ишлай олмайди.

Технология ҳар доим ҳам заиф синфларда самарали бўлавермайди (бошқа ривожланаётган синфлар каби).

Ўқитувчи технология билан батафсил танишишингиз, керакли курсларни ўташингиз, семинарларда, ҳамкасблар дарсларида қатнашишингиз керак. Бу шартлардан бири.

Стратегия ва усулларни нотўғри тушуниш.

Болалар томонидан маълум техникани рад этиш, севилмаган (ижодий ва катта ҳажмдаги маълумотлар билан ишлаш).

Технологияда жуда кўп сонли техникалар - танлашда қийинчилик.

Материални танлашда қийинчилик (турли манбалардан).

Танқидий фикрлаш технологияси фикрлаш, мулоқот қилиш, эшитиш ва бошқаларни тинглай оладиган болаларнинг янги авлодини тайёрлашга ёрдам беради. Талабаларда билим олишга қизиқиш пайдо бўлади. Ушбу технология доирасида олинган билимлар улар учун долзарб бўлиб, таълим сифати ошади ва энг муҳими, ўқувчи шахси диққат марказида бўлади. Аксарият талабалар ўз билимларини олимпиада ва танловларда қўллашдан, совринли ўринларни қўлга киритишдан мамнун.

Албатта, танқидий фикрлаш технологияси тузилиши ва техникасининг самарадорлиги, умуман технологиянинг дарслар учун қўлланилиши ҳақида баҳслашиш мумкин, аммо агар сиз нима қилаётганингизни ва нима учун қилаётганингизни яхши тушунсангиз, унда самаралидир. Технология дарсларни ранг-баранг қилиш, дарсларни ўзингиз учун қизиқарли қилиш усули эмас. Бу технология ўқувчини билиш жараёнига яқинлаштириш, ўйин техникасидан фойдаланиш, ишнинг гуруҳ шакллари, фаолиятни тез-тез ўзгартиришдан завқ олиши учун мўлжалланган. Танқидий фикрлаш технологиясининг жорий этилиши таълим сифатини ошишини таъминлайди.

ХУЛОСА

Ахборотни қабул қилиш, идрок этиш ва узатиш ҳақида танқидий фикрлашни ривожлантириш технологияси, шунинг учун у универсал бўлиб, синфда фаол ўқув фаолиятини таъминлайди, бунда ўқитувчи сифатидаги роль

хам ўзгаради. Ўқитувчи билим макони эгаси бўлиб, билимларни кўп ўргатувчи ҳамкорга айланади. Лекин бу технологиянинг асосий моҳияти шундаки, у билим олиш сифатини оширишга ёрдам беради.

REFERENCES

1. Khudoynazarov E.M. Didactic possibilities of oral exercises in forming initial classes pupils' mathematical thinking activity// Eastern European Scientific Journal. – Ausgabe – Germany.1-2019. P. 249-253.
2. Худойназаров Э.М., Ярметов Ж.Р. Бошланғич синфларда математикадан синфдан ташқари ишлар / Ўқув қўлланма / – Т: Нодирабегим, 2021. – 182 б.
3. Шарифзода С.Ў., Худойназаров Э.М. «Педагогика назарияси ва тарихи» (1-қисм). Дарслик. // – Т: «Bookmany print», 2022. – 270 б.
4. Худойназаров Э.М. Бошланғич синф ўқувчиларида математик фикрлаш фаолиятини шакллантириш ва ривожлантиришнинг методик тизими / Монография/ –Т.: “Наврўз”, 2019. – 108 б.
5. Шарифзода С.Ў. Ўқувчиларда таянч компетенцияларни шакллантиришда интегратив ёндашувдан фойдаланиш механизмлари: фалсафа доктори (PhD) даражаси олиш учун ёзилган дисс. Бухоро. – 2022.- 168 б.
6. Sharifzoda S Possibilities of using an integrative approach in the formation of key competences of pupils // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences.-10. 2019. (Angliya) P. 44-47.